

СЕМАНТИЧНІ ВИДИ КАУЗАТИВІВ У ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Марія БАРАНЯК (Житомир, Україна)

Стаття присвячена дослідженню диференціації каузативів, які представлені у пареміологічних текстах німецької мови, за семантичною ознакою. У статті проаналізовано різноманітні підходи до визначення семантичних видів каузативів з огляду на те, що універсальні параметри для їх розмежування відсутні. Розглянуто особливості функціонування каузативів та каузативних конструкцій у прислів'ях німецької мови, а також мовні засоби для реалізації каузативності у пареміологічному тексті.

Ключові слова: каузативність, каузатив, каузативна конструкція, каузативний ланцюг, пареміологічний текст, каузуючий стан, каузований стан.

The article presents research into the differentiation of causatives in German paremiological texts according to their semantic characteristics. This research investigates various approaches to the determination of semantic kinds of causatives taking into consideration the lack of universal parameters for their distinction. The article outlines the specific functional roles of causatives and causative constructions in German proverbs as well as the means of lingual expression of causation in a paremiological text.

Keywords: causation, causative, causative construction, causative chain, paremiological text, causative state, caused state.

Постановка наукової проблеми. Питання семантичної класифікації каузативів як "мисленневого аналогу причини дії" [5: 225] становить особливі труднощі у лінгвістиці внаслідок відсутності універсальних параметрів для їх розмежування. Класифікація видів каузації у зв'язку з різноманіттям підходів до трактування головних семантичних ознак каузативів відрізняється залежно від якісних ознак, взятих за основу такого розмежування.

Аналіз досліджень з цієї проблеми. Проблемою семантичної класифікації каузації займались Ю. Д. Апресян, Л. І. Куліков, В. П. Недялков, Г. Г. Сильницький, М. Сібатані, П. Пардеші, Г. І. Глушук-Олея, А. П. Чудінов, виділяючи класи каузативів за ознакою пермісивності / прохібітивності, фактитивності, а також беручи до уваги безпосередній або опосередкований

вплив на каузат. У працях А. Мустайокі, І. В. Ступак, С. В. Шустової за основу розмежування каузативів як головні взято інші семантичні ознаки, що призводить до їх відмінної диференціації.

Дослідження функціонування семантичних видів каузативів, які виступають ядром каузативної ситуації, репрезентованої у прислів'ї, набуває особливої **актуальності**, оскільки цей тип фразеологічних одиниць окрім цілісного та завершеного лексичного змісту, вміщує психологічну та соціокультурну інформацію, властиву певному народу як носієві мови.

Формулювання мети та завдань статті. Мета дослідження полягає у визначенні універсальних та найбільш узагальнюючих параметрів для диференціації каузативів за семантичною ознакою. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати можливі параметри для розмежування семантики каузативів; 2) визначити універсальні якісні ознаки для класифікації; 3) описати функціональну роль семантичних класів каузативів у пареміологічних текстах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Каузативність як самостійна граматична категорія не існує у німецькій та багатьох інших мовах. Окрім того, відсутність спеціальної системи граматичних форм для реалізації саме цієї функціонально-семантичної категорії, а також нездатність виражати каузативні відношення у мові лише морфологічними засобами приводить до неоднорідності та розгалуженості у системі мовної реалізації цієї категорії. За таких умов виникають певні труднощі для створення чіткої та універсальної класифікації елементів мови для вираження каузативності. "Істинними" каузативами називають лексико-граматичну групу лексем, до яких належать міжперсональні дієслова, котрі попри певний набір інтегральних та диференційних семантичних компонентів містять категоріальну сему каузації, а їх загальне значення полягає в актуалізації видозміни способу існування [7: 14]. Дієслово, яке у більшості випадків виступає носієм ознаки каузативності, володіє деяким об'ємом семантичного потенціалу, основу якого складає співвідношення денотативних

та конотативних елементів, та може реалізуватись в якості валентних можливостей. Складність визначення семантичного потенціалу та динаміки каузативності прислів'я полягає у різноманітті тих значень, котрі приписуються кожній лексичній одиниці як елементові пареміологічного тексту та конотативного значення прислів'я як одиниці неподільної.

Залежно від параметрів, взятих за основу диференціації каузативів, виділяють кілька типів їх класифікації:

морфологічна (морфологічні каузативи, які у німецькій мові можуть бути виражені протиставленням перехідного та неперехідного значення одного й того ж дієслова (*trocknen* – *сохнути* / *сушити*; *sitzen* – *setzen*); лексичні, або суплетивні, каузативи (*kennen* – *mitteilen*); аналітичні каузативи (*kennen* – *jemanden in Kenntnis setzen*);

семантична (фактитивна / пермісивна каузація (*zwingen* – *erlauben*); дистантна / контактна каузація (*liegen lassen* – *legen*);

синтаксична (каузативи, утворені від неперехідних дієслів; каузативи від перехідних дієслів [1: 46 – 47; 2: 473].

Вивчаючи динаміко-функціональний потенціал каузативів, С. В. Шустова на основі семантичних ознак виділяє чотири групи [7: 14 – 15]:

- каузативи доказу (*beweisen, begründen, belegen, argumentieren, nachweisen, überzeugen, beurkunden*);

- каузативи демонстрації (*demonstrieren, erklären, hinweisen, hindeuten, informieren*);

- каузативи підтвердження (*bekräftigen, bescheinigen, behaupten, bezeugen, bestätigen, erhärten*);

- каузативи заперечення (*widersprechen, widerlegen, entkräften, bestreiten, leugnen*).

І. В. Ступак досліджуючи структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів, виділяє серед них такі семантичні групи: посесивні каузативні дієслова (з головним значенням "каузувати (не) мати, заповнити певну площину"), атрибутивні (зі значенням "спричинити набуття певної ознаки"), каузативні дієслова стану (зі значенням "каузувати виникнення певного фізичного чи психічного стану"), локативні

(об'єднують групу дієслів зі значенням "спричинити певне місце розташування об'єкта"), а також акціональні каузативи (зі значенням "каузувати виконання дії, руху або процесу") [6: 82 – 270].

За А. Мустайоки, у всіх варіантах каузації присутнє каузативне метадієслово, у якого є агенс, котрий не співпадає з агенсом ядра семантичної структури, а різновиди каузації можуть зустрічатись за однакового стану справ. Тобто, визначальним для розмежування видів виступає саме семантика каузативного дієслова [3: 277 – 278].

Чиста каузація як найбільш безпосередній та нейтральний вид впливу позначається метадієсловом "викликати" та може модифікувати ядра різних семантичних структур. Каузатором переважно виступає увесь стан справ, представлений на поверхневому рівні лише іменником, що зумовлює відсутність безпосереднього агенса каузації, однак у каузуючому стані справ він присутній: *Blinder Eifer schadet nur. Der Schein trügt. Die Zeit heilt alle Wunden* [8: 122].

Фактитивна каузація відрізняється від чистої тим, що за її умов дія, яку здійснює агенс дії приносить певну користь для автора каузації. Метадієсловом у даному випадку буде "зобов'язувати". Тобто таке трактування фактитивної каузації перегукуються з відповідним типом у працях В. П. Недялкова і Г. Г. Сильницького, М. Сібатані та П. Пардеші, Л. І. Кулікова, Г. І. Глушук-Олеї та ін. Яскравий приклад такого виду каузації у німецькій мові – конструкції з дієсловом *lassen*, особливо тоді, коли автор каузації отримує певний вид послуг: *Sie lässt sich einen neuen Rock nähen*.

Деонтична каузація, представлена метадієсловом "примусити", носить чіткий модальний відтінок, а суб'єкт каузації у більшості випадків виражений експліцитно або стає зрозумілим через контекст. Деонтичний тип семантично подібний до фактитивної каузації. Напр., *Er zwang sie schwere Koffer tragen*. За відсутності агенса каузації або неможливості його виявлення з контексту, модифікатором слід розглядати лексему "необхідно": *Ich brauche es so schnell wie nur möglich zu machen*. Каузуючим фактором може виступати також стан справ, якщо з певної ситуації можливий лише один вихід: *Die Umstände*

zwingen uns die Pläne zu ändern. In solch einer Situation konnten wir nur nach Hause gehen. У такому випадку, у семантичній структурі може бути присутнім метасполучник (denn / weil / da).

Мовленнєва каузація, представлена метадієсловом "вмовити", вирізняється своїм результативним характером: як стан справ, так і автор каузації можуть бути суб'єктом каузації у даному випадку: *Seine Worte haben Helga überzeugt, diese Entscheidung zu treffen. Er hat sie überredet, das Sofa nicht zu kaufen.* Особливість цього виду каузації також полягає в тому, що результативність завжди спрямована не для агенса стану справ.

Превентивна каузація виражається метадієсловом "перешкоджати". На поверхневому рівні ядро семантичної структури може бути репрезентовано лише іменником, на семантичному рівні перешкоджання завжди спрямоване на весь стан справ: *Dieser Mann verhinderte den Unfall.* Агенс дії, якому перешкоджає автор каузації, у більшості випадків виконує функцію додатка, а позицію суб'єкта, який реалізовує процес перешкоджання – стан справ (*Durch seine Handlungen hat er den Unfall verhindert*), який не завжди доцільно вживати на поверхневому рівні каузативної конструкції, який, однак, можна визначити за допомогою певних трансформацій.

Пермісивна каузація реалізується за допомогою метадієслова "забороняти": *Er verbietet uns das Zimmer zu verlassen.*

Асистивна каузація з семантичним ядром, вираженим метадієсловом "допомагати", вказує на ситуацію, у якій агенс каузації допомагає іншому агенсу здійснити певну дію. Агентом каузації може бути стан справ, котрий слід розглядати як вид допомоги: *Dorota hat ihm geholfen, die Wohnung aufzuräumen.*

Каузація уміння реалізується, коли автор каузації навчає інший агенс виконувати певну дію. Таким чином, метадієслово "навчати" означає "викликати те, що агенс уміє виконувати певну дію" [3; 278 – 283]: *Not lehrt beten. Not macht erfinderisch. Schaden macht zwar klug, aber nicht reich [8:72].*

За Ю. Д. Апресяном, майже усі тривалентні дієслова належать до каузативних, які володіють вищим на одиницю числом валентних зв'язків, ніж дієслова, від яких вони були утворені. Каузативні дієслова у більшості випадків

перехідні і відрізняються від некаузативних перехідних тим, що на глибинному семантичному рівні їх актантами виступають суб'єкт каузації каузованого стану / дії, а не суб'єкт та об'єкт [1: 47].

За іншою класифікацією, яку розробляли у своїх працях В. П. Недялков і Г. Г. Сильницький [4: 20 – 60], М. Сібатані та П. Пардеші [10: 85 – 126] і Л. І. Куліков [9: 886 – 898] виділяють такі різновиди каузації.

Фактивна: каузант (суб'єкт каузації) змушує каузат (об'єкт каузації) виконати певну дію чи набути певного стану: напр., *Alter macht zwar weiß, aber nicht immer weise*. У даному випадку, трансформували прислів'я та визначивши каузативну ситуацію, спостерігаємо, що лексема *Alter* виконує функцію засобу каузації, агенс та пацієнс представлені імпліцитно (*Alter [DES MENSCHEN] – агенс, пацієнс – [DEN MENSCHEN]*), відношення каузації, тобто дієслово, яке містить маркер каузативності – *macht*, а також каузований стан, виражений лексемами *weiß* та *weise*. У тексті, а зокрема і у прислів'ї, не завжди можна побачити експліцитне вираження усіх членів каузативної ситуації (агенса, засобу каузації, відношення каузації (вираженого переважно каузативним дієсловом), пацієнс та каузованого стану). Трансформуючи ще одне прислів'я *Borgen macht Sorgen*, бачимо, що у поверхневій структурі не виражений ні агенс, ні пацієнс, а представлені лише засіб каузації *Borgen*, каузативна зв'язка *macht* та каузований стан *Sorgen*. Зазначені вище каузативні ланцюги можна зобразити, розділивши каузативну ситуацію на сегменти:

каузуючий стан → каузативна зв'язка → каузований стан

Alter → *macht* → *zwar weiß, aber nicht immer weise*.

Borgen → *macht* → *Sorgen*.

Пермісивна: суб'єкт каузації дає прямий чи опосередкований дозвіл на виконання дії: *Lass die Leute reden und die Hunde bellen*: агенс не присутній у поверхневій структурі речення, пацієнс представлений іменником *die Leute / die Hunde*, каузативна зв'язка – *lass reden / bellen*.

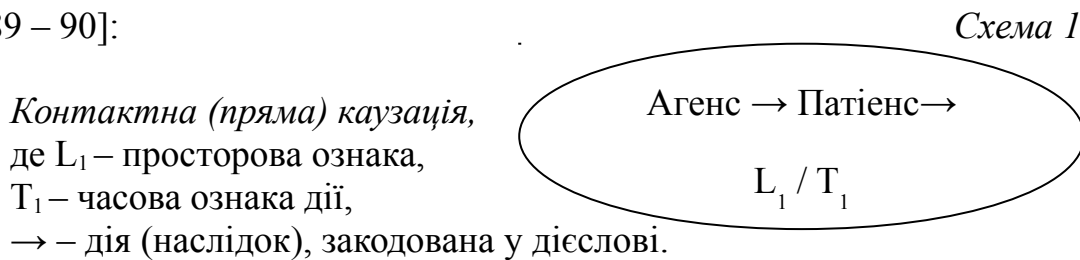
Прохібітивна: каузант забороняє каузату діяти. Напр., *Die Katze lässt das Mäusen nicht*. У каузативній ситуації, представленій цим пареміологічним текстом, агенс – *die Katze*, пацієнс – *das Mäusen*, каузативна зв'язка – *lässt nicht*.

Таким чином, в основі фактитивного типу лежить примус до виконання певних дій (набуття стану) або їх запобігання, а в основі пермісивного (прохібітивного) – допущення (недопущення) дії каузата.

Контактна (маніпулятивна): каузант через фізичний вплив на каузат спричинює виконання дії чи набуття нового стану: *Weil der Wegfall der Getränkesteuer, die steigenden Kosten für die Sozialhilfe und die explodierenden Abgaben zur Abdeckung der Krankenanstalten-Defizite ihre Autonomie gefährden, fordern die Kommunen vom Land einen fairen Lastenausgleich. Das ist verständlich. „Den letzten beißen die Hunde“, hat ein Bürgermeister in Anspielung auf die prekäre Lage gemeint. Das stimmt. Nur in der Wirklichkeit sind die letzten die Steuerzahler. (Die wahren Opfer // Kleine Zeitung, 22. 10. 2000)* Каузативна ситуація у прислів'ї виражена агенсом у поверхневій структурі *die Hunde*, пацієнсом – *den letzten*, каузативною зв'язкою – *beißen*. Однак, якщо проаналізувати значення, яке лежить у глибинній структурі прислів'я, то членами каузативної ситуації, імпліцитно представленими на поверхні речення, у даному контексті можна вважати: агенс – [*die Menschen*], засіб каузації – [*der Wegfall*], пацієнс – [*die Steuerzahler*], каузативна зв'язка – [*schädigen*].

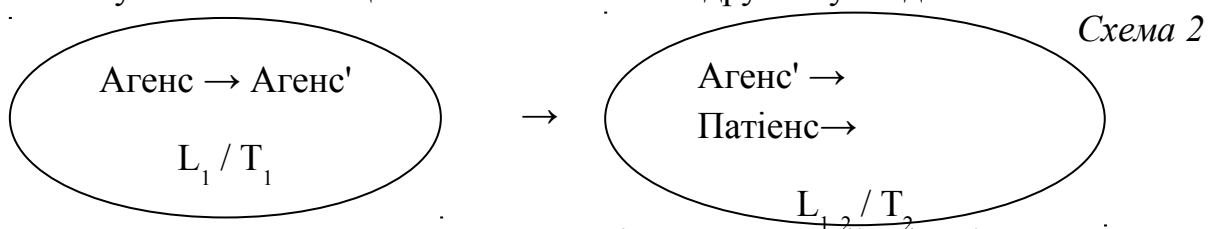
Дистантна (директивна): суб'єкт каузації не здійснює безпосереднього (фізичного) впливу на об'єкт, спричинення відбувається опосередковано. Напр., *„Neue Besen kehren gut“, – so gab es im Grußwort von Ortsbürgermeister Toni Harst schon die ersten Vorschusslorbeeren für den neuen Vorstand des Junggesellenvereins und seine „Mannschaft“. Die Jungen und Mädchen, die auch in diesem Jahr die traditionelle St. Johanneskirmes ausrichteten, warteten mit einem neuen Konzept und frischen Ideen auf, um dem Geschehen in der Dorfgemeinschaft neues Leben einzuhauchen. (Rhein-Zeitung, 28. 08. 2002)* У каузативній ситуації, представленій прислів'ям, членами глибинної каузативної структури виступають імпліцитно виражені лексеми, які можна визначити з контексту, у якому вжито прислів'я. Отже, агенс – *Vorstand des Junggesellenvereins*, пацієнс представлений лексемою *Dorfgemeinschaft*, каузативною зв'язкою можна вважати лексему *einzuhauchen [verändern]*, каузований стан – *neues Leben*.

Визначальна риса контактної та дистантної каузації, котра служить для диференціації між ними, – просторово-часова конфігурація усієї каузативної дії. Схематично зобразити контактну та дистантну каузацію можна таким чином [10: 89 – 90]:

Ця схема показує, що за умов контактної каузації транзитивний ланцюг подій складається так, що дія агенса, перетворюючись у результат каузації, впливає на патієнс таким чином, що безпосередньо залучає та покриває його. Напр., *Mit Speck fängt man Mäuse*, де агенс *man* через свою дію (Агенс → Патієнс) переходить до результату (Патієнс →), покриваючи патієнс *Mäuse*. Тобто, розглядаючи часово-просторові ознаки такого транзитивного ланцюга, спостерігаємо певне нашарування (збіг) при прямій каузації між сегментами каузуючої та каузованої дії.

За умов дистантної, або непрямой, каузації можна спостерігати деякі розбіжності якщо не у просторових, то хоча б в часових ознаках між каузуючим та каузованим елементами. Це пояснюється тим, що до складу такого каузативного ланцюга входять дві субподії, коли одна спричинює іншу, а результат каузативного ланцюга впливає з саме другої субподії:

Однак, елементи каузативної ситуації, не виражені експліцитно, можна часто виявити з контексту, тобто у глибинній структурі висловлювання. Аналіз поверхневої структури пареміологічних одиниць не відображає повної парадигми значень глибинної структури прислів'я, так як за лексемами, вжитими у пареміологічному тексті криються інші узагальнюючі поняття. Тому трансформації для реконструкції каузативної ситуації, вираженої у прислів'ї доцільно виконувати не тільки на рівні пареміологічної одиниці як

самостійного мікротексту, але й на дискурсивному рівні, враховуючи контекст вживання прислів'я. Окрім агенса у поверхневій структурі слід розглядати можливі агенси у глибинній трансформованій структурі прислів'я, існування яких спричинене переносним значенням пареміологічного тексту.

Як бачимо, дані генеративної граматики, зокрема про глибинну та поверхневу структуру висловлювання необхідні для більшої ефективності аналізу каузативної ситуації.

Висновки. Неоднорідність підходів до класифікації каузативів ускладнює чітке розмежування між їх групами та веде до термінологічного надлишку у системі понять. На нашу думку, найбільш узагальнюючими та універсальними параметрами для диференціації каузативів за семантичною ознакою виступають ті метадієслова, спираючись на які виділяють, з одного боку, контактну та дистантну, а з іншого, – пермісивну / прохібітивну та фактивну каузацію.

Перспективи подальшого дослідження. Подальші дослідження будуть спрямовані на один з перспективних напрямків у вивченні каузативності, котрий полягає у дослідженні динаміки цієї категорії з урахуванням семантичних та функціональних особливостей каузативів.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика: 2-е изд., испр. и доп. / Ю. Д. Апресян - М.: Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. - VIII с., 472 с.
2. Любченко Т. В. Каузативи у новогрецькій мові / Т. В. Любченко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2012. – Вип. 38. – С. 473–478.
3. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
4. Неद्याлков В. П. Типология каузативных конструкций / В. П. Неद्याлков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969. – С. 5 — 19.

5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2010. – С. 225.
6. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах (Типологічні, зіставні, діяхронічні дослідження. – Т.6) / Інна Валер'янівна Ступак. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – 470 с.
7. Шустова С. В. Потенциал каузативных глаголов в динамико-функциональном аспекте : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 – "Теория языка" / С. В. Шустова. – Пермь, 2011. – 41 с.
8. Bünting K-D. Lexikon der Zitate und Redensarten / Karl-Dieter Bünting. – Königswinter: Tandem Verl. GmbH, 2005. – 320 S.
9. Kulikov L. Causatives / L. Kulikov // Language Typology and Language Universals. An International Handbook / M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible. – Vol. 2. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001. – P. 886 – 898.
10. Shibatani M. The causative continuum / M. Shibatani, P. Pardeshi // The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation [edit. by M. Shibatani]. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – P. 85 – 126.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бараняк Марія – аспірант кафедри англійської філології та перекладу імені Д. І. Квеселевича ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: особливості функцій прислів'їв у політичному дискурсі, структурно-функціональні характеристики пареміологічних одиниць німецької мови.